

УДК 342.1:316.42

В.В. Завальнюк

ПРОЦЕС ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ: ФЕНОМЕН НАЦІЇ В РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ (ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Епоха глобалізації привнесла нові моменти в національне право в цілому. Якщо постмодернізм був, мабуть, ключовим поняттям, що містило радикальну характеристику часу, і тому центруючим дискусії з основних питань соціогуманітарного знання у 80-ті роки, то в 90-ті на подібний статус по праву претендує «глобалізація». Відомо, що про «глобальні проблеми» широко заговорили вже в 60-ті роки, причому вибухове зростання інтересу до феномена, що позначає термін «глобалізація» ним, і, відповідно, великий потік публікацій за даною темою спостерігаються буквально останніми роками.

Увагу дослідників привертає перш за все і головним чином економічний аспект процесу: глобалізація фінансових ринків, ринків праці й капіталу, швидкий розвиток електронної комерції. Разом з тим важко не бачити, що глобалізація – це багатовимірний процес, що зачіпає всі сторони суспільної життєдіяльності.

У рамках концепції Е. Гідденса глобалізація постає як наслідок прогресуючого процесу повсякденних соціальних практик – «розтягання» їх на всі великі відрізки простору-часу, при тому що взаємодія «лицем до лиця» стає неістотною для виконання сучасних процесів. Глобалізація соціального життя, що відбувається сьогодні, є, за Гідденсом, інтенсифікацією процесів універсалізації та експансії, що характеризує всю модерну епоху [1, с. 217].

У версії, яку запропонував Д. Харві, ключовою характеристикою соціального світу після кризи на рубежі 60-70-х років є небувалий високий рівень «компресії простору-часу», що характеризує нову організацію соціальних практик. Саме новий досвід простору-часу є, за Харві, «середнім терміном», що зв'язує воедино економічні й культурні трансформації останніх десятиріч і постмодерністські культурні форми, що утілюють новий тип мислення [2, с. 284-359].

Глобалізація – це процес, що перебуває в самому розпалі, і ми не можемо передбачити, до чого він кінець кінцем приведе. Це значить: не можемо охопити його у смисловій цілісності, точно визначити єство, сполучні механізми тощо. Інакше, наявні концепції глобалізації життєвого світу – цікаві й повчальні.

Як початкове, суто феноменологічне визначення поняття глобалізації життєвого світу можна прийняти те, що запропонував М. Уотерс: глобалізація – це «соціальний процес, у якому обмеження, що накладаються географією на соціальний і культурний устрій, слабшають і в якому люди це ослаблення дедалі більшою мірою усвідомлюють» [3, с. 27-29]. Завдяки глобалізації територіальність перестає бути організуючим принципом соціального і культурного життя; глобалізуючі соціальні практики звільняються від локальних прив'язок і вільно перетинають просторові межі.

Таким чином, з метою адекватного розуміння суті глобалізації слід розглянути більш ґрунтовно феномен нації-держави. Ця інституційна форма є асоціацією специфічної територіальної держави і специфічного співтовариства людей. Модерна держава, народження якої зв'язується з періодом Французької революції і яка значною мірою була продуктом еволюції європейських монархій у XVI–XVII століттях, була разом з тим у багатьох відношеннях новим феноменом. Територіальність, що характеризує цей тип держави, сама по собі, звичайно, не є специфічно модерним явищем; новий момент полягав у суворій і чіткій фіксації територіальних меж, що визначають галузь монопольного здійснення державної влади, санкціонованої законом. Модерна держава характеризувалася правлінням над всіма людьми, що населяють певну територію, причому політично вона панувала і володіла адміністративною владою над населенням прямо, а не через посередні системи місцевих правителів або автономних корпорацій. Вона прагнула затвердити одноманітний інституційний і адміністративний устрій і дію законодавства по всій території країни, володіла монополією на засоби зовнішнього і внутрішнього насильства. Так, держава правила територіально певним «народом» і діяла як вища «загальнонаціональна» влада на даній території.

«Більш» важким для розуміння, ніж держава, виявляється інший ключовий елемент зв'язки – нація. Відомо, що спроби сформулювати універсальні об'єктивні критерії для феномена нації (спільність території, економічного життя, мови, етнічної приналежності, спільність історичного розвитку, спільність культури тощо) незмінно зазнають невдачі, оскільки, з одного боку, є безліч співтовариств, які задовольняють цим критеріям, але націями не є, а з іншого боку, деякі «безперечні нації» деяким з цих критеріїв не задовольняють. Тому більш продуктивним уявляється підхід Б. Андерсона: «Я пропоную таке визначення нації: вона є уявним політичним співтовариством – і уявне одночасно як внутрішньо обмежене, і як суверенне» [4, с. 165]. Воно є уявним тому, що члени навіть найменшої нації не будуть ніколи особисто знайомі з більшістю своїх побратимів і взагалі зустрічатися з ними, і, проте, уявлення про їх спільність є в думці кожного з них. Нації уявляються як обмежені співтовариства, адже навіть найкрупніші з них мають межі, які мають в розпорядженні інші нації; жодна нація не уявляє себе такою, що збігається зі всім людством. І всі нації уявляються як суверенні, оскільки поняття народилося у століття, коли Просвітництво і Революція зруйнували легітимність династичного порядку, що мав релігійну санкцію; новий політичний порядок легітимувався народним суверенітетом. Нарешті, нація уявлялася як співтовариства, оскільки, незважаючи на експлуатацію і нерівність, нація завжди розумілася як горизонтальне братство.

Всі співтовариства, що перевищують розмір села, жителі якого щоденно стикаються лицем до лиця, є уявними, різниця між ними полягає головним чином в тому стилі, яким вони уявляються. За Андерсоном, сама можливість уявляти націю історично з'явилася там і тоді, де і коли втратили свою непохитність три фундаментальні й стародавні культурні концепції. Перша – ідея священної мови

(тексту), що має привілейований доступ до онтологічної істини (національна свідомість очевидним чином успадковувала біля релігії сакралізацію братства, пов'язану з мотивами смерті й безсмертя). Друга – ідея про те, що суспільство природним чином ієрархічно організовано навкруги вищого центру – монарха, який прямує зверху – космічними або божественними санкціями (національна свідомість успадковує біля династичної монархії ідею темпоральної безперервності суверенітету). Третя – концепція часу, в якій космологія й антропологія нероздільні, а витоки світу в цілому і витоки людини по суті тотожні. На зміну даної концепції приходить уявлення про однорідний і порожній календарний час, артикулюючий хід людського життя.

Будучи уявним співтовариством, нація є реальним соціальним еством лише тією мірою, в якій вона, по-перше, співвіднесена з модерною територіальною державою і, по-друге, з репрезентуючим її націоналізмом.

Початкове значення терміна «нація» було політичним: в епоху революцій (французької і американської) під нацією розумілося співтовариство громадян, колективний суверенітет яких створив їм державу. Націю характеризувало те, що вона репрезентувала загальний інтерес всього населення на протигагу приватним інтересам, загальне благо на протигагу привілеям. Етнічна складова не мала істотного значення.

У ліберальній політичній теорії XIX століття (приблизно 1830–1880 рр.) нація розумілася як сучасна ланка в ланцюгу історичного прогресу: вважалося, що соціальна еволюція поступово підвищує масштаб соціальних одиниць – від сім'ї до роду, від локального до регіонального, національного і в перспективі – до всесвітнього. Утворення націй відповідало логіці історичної еволюції лише тією мірою, в якій воно збільшувало розмір людських співтовариств; при цьому нівелиція етнічного різноманіття на субнаціональному рівні сприймалася спокійно – як прояв логіки суспільного розвитку. Прихильниками національної ідеї були прогресисти, що протистоять традиціоналістам і консерваторам.

Наприкінці XX століття націоналізм, повністю звичайно ж, не зникаючий, вже не є тією продуктивною історичною силою, якою він був у період між Французькою революцією і крахом колоніальної системи після Другої світової війни. У «розвиненому» світі XIX століття формування «націй», що поєднують національну державу і національну економіку, було центральним фактом прогресивної історичної трансформації. У «залежному» світі першої половини XX століття рух за національне звільнення і незалежність був основною силою політичної емансипації більшості країн. У сьогоденньому світі, насиченому етнічними конфліктами і сепаратистськими рухами, націоналізм як позитивна сила втрачає свою актуальність.

Занепад націоналізму припускає розкладання нації як основоположного «уявного співтовариства» епохи модерна.

Специфіка глобалізації може бути зрозумілою лише у зв'язку з кризою нації-держави. Для цього слід перш за все уточнити, що, власне, мається тут на увазі під кризою цієї базисної інституційної форми модерна. Її криза виявляється головним чином в тому, що дефіс у виразі «нація-держава» стає більше знаком

роз'єднаності, ніж єдності: держава втрачає колишню монополію на морально-правові ресурси нації, а етнопціоналізм, втрачаючи прив'язку до меж територіальної держави, проводить уявні співтовариства глобального масштабу.

Ґрунтуючись на аналізі феномена глобалізації, можна констатувати, що в позитивному плані глобалізація означає, перш за все, становлення транснаціональних сфер публічного життя людей, більш або менш пов'язаних з початковими територіально певними публічними сферами відповідних націй, але володіючих власною і достатньо автономною динамікою. Електронні засоби масової інформації і комунікації, а також система масових перевезень – очевидні провідні чинники глобалізації – є не нейтральними технічними засобами, а силами, повному організуючими роботу соціальної уяви. Небувалий високий рівень масових міграцій, що охоплюють численні й різномірні групи населення – біженців, туристів, студентів, космополітичних інтелектуалів, нелегальних іммігрантів і ін., – приводить до утворення співтовариств («діаспорних публічних сфер»), транснаціональна ідентичність яких формується електронними ЗМІ.

Діаспорні публічні сфери, створювані новим стилем соціальної уяви, вже не є чимось виключним і малозначним у сьогорнішньому соціальному світі. В їхньому середовищі створюються відповідні організації, формуються рухи активістів, розробляються ідеології, вільні від прив'язки до будь-якої нації-держави. Особливо слід виділити біженців, що є цілим новим соціальним світом: табори біженців, їхня власна бюрократія, національні й міжнародні рухи допомоги біженцям, відповідні департаменти держав – всі вони складають не щось тимчасове, а елементи постійно функціонуючої структури в рамках виникаючого постнаціонального порядку [5, с. 38].

Соціальні процеси, що відбуваються в глобалізуючому – і значною мірою вже оглобалізованому – життєвому світі, визначаються іншою логікою, ніж звична для соціальної теорії логіка процесів у життєвому світі, вправленому в межах нації-держави.

На основі сказаного про нову логіку соціальних процесів можна дати додаткові роз'яснення тому, що націоналізм у сучасному світі перестає бути реальною історичною силою. Ця теза очевидним чином дисонує із спостережуваною останніми роками інтенсифікацією політик етнічної ідентичності й сепаратистських рухів, що широко використовують саме фразеологію націоналізму. Можна інтерпретувати їх як один із ефектів глобалізації, що скасовує націю як фундаментальне уявне співтовариство, та формує націоналістичну видимість нових співтовариств – транснаціональних за способом свого соціального буття.

У горизонті ліберальної західної свідомості та обставина, що світ стає глобально єдиним, закономірно сприймається як «кінець Історії»: мається на увазі, звичайно ж, не припинення ходу подій взагалі, а завершення «Історії» як єдиного, когерентного еволюційного процесу, результуючої дії багатьох поколінь людей. У цьому значенні світова криза комунізму у 80-і роки, що привела до глобальної перемоги принципів ринкової економіки і ліберальної демократії, сприймається як завершення багатовікового шляху історичного прогресу – розвитку суспільств від племінних форм, через різновиди теократії, монархії,

деспотизму, аж до модерної демократії і техногенного капіталізму. І хоча сучасні демократії ще стикаються з цілим комплексом серйозних проблем (наркоманія, бездомність, злочинність, екологія та ін.), це не дає мотиву очікувати глибоких потрясінь і корінних трансформацій соціального життя. А гомогенність сучасного миру в економічному і соціально-політичному планах доповнюється і компенсується «мультикультуралізмом» – різноманіттям культурних традицій, що визнається, «смакових співтовариств», «стилів життя», повноцінний прояв і мирне співіснування яких можливо саме завдяки універсальності ринку і демократії.

Адекватність розуміння природи глобалізації прямо пропорційна глибині розуміння природи нації-держави і точності аналітичної реконструкції її еволюції.

У першу чергу йдеться про інтуїцію «суспільства» як цілісної і погоджено функціонуючої системи, свого роду організму «вищого порядку», що адаптується до навколишнього середовища. Проблема глобалізації вимагає розробки альтернативного концептуального інструментарію, що становить соціальне життя як впорядковане сплетення практик. Рішення проблеми генезису соціальних порядків слід шукати як на шляху аналізу механізмів народження уявних співтовариств, так і на шляху включення в соціальну теорію додаткової незалежної змінної – територіальності [6, с. 128-139].

Важливо не випустити з уваги, що йдеться про незавершений процес, що життєвий світ фактично не є цілком і остаточно глобалізуючим. Територіальна держава залишається сильним гравцем, що має значні ресурси. І соціальна ідентичність великих мас людей все ще визначається ідеєю нації. Тому цілісне охоплення феномена глобалізації припускає не тільки вивчення транснаціональних співтовариств і становлення постнаціонального політичного порядку, але й розгляд надзвичайно складної і переважно конфліктної взаємодії цих нових структур соціальних практик, які інтенсивно розвиваються, з традиційними формами модерних націй-держав.

Література

1. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Cambridge, 1990.
2. Harvey D. The Condition of Postmodernity. – Cambridge–Oxford, 1990.
3. Waters M. Globalization. – London–New York, 1995.
4. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London, 1983.
5. Бурдые П. Социальное пространство и генезис «классов» // Социология политики. – М., 1993.
6. Фурс В.Н. Глобализация жизненного мира в свете социальной теории // Общественные науки и современность. – 2000. – № 6.